

**Гогай Ірина, ст. магістратури педагогічного факультету; науковий керівник – к.пед.н., доцент Пагута Т. І. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені Степана Дем'янчука, м. Рівне)**

## **ВПЛИВ ОСВІТНЬОГО ТА РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА СТАНОВЛЕННЯ ДУХОВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

***Анотація.** У статті досліджено чинники, умови та особливості організації освітнього та розвивального середовища початкової школи як фактора становлення духовності молодших школярів, конкретизовано поняття та визначено основні компоненти освітнього та розвивального середовища початкової школи у контексті становлення духовності учнів, а також умови забезпечення його результативності.*

***Ключові слова:** духовність, середовище, початкова школа.*

***Аннотация.** В статье исследованы факторы, условия и особенности организации образовательно-развивающей среды начальной школы как фактора становления духовности младших школьников, конкретизированы понятия и выделены основные компоненты образовательно-развивающей среды начальной школы в контексте становления духовности учеников, а также условия обеспечения его результативности.*

***Ключевые слова:** духовность, среда, начальная школа.*

***Annotation.** This article explores the factors, conditions and peculiar features of organizing of educational and developmental environment of primary school as the factor of junior pupils' spirituality formation; the concepts are concretized and main components of educational and developmental environment of the primary school are defined in the context of spiritual formation of pupils and also the conditions of its effectiveness are outlined.*

***Keywords:** spirituality, environment, primary school.*

**Духовність є основою**, на якій має будуватися сучасне суспільство. Разом з тим сучасний стан духовного розвитку молодого покоління не може не викликати занепокоєння. На думку, М. Боришевського, «сучасна система освіти орієнтована передусім на набуття школярами загальноосвітніх знань, умінь і навичок; формування ж духовної культури, набуття підростаючим поколінням загальнолюдських духовних цінностей відходить на другий план» [1, с. 3].

**Великого значення проблемі** вчені надавали ще з часів Сократа і Платона зверталися в своїх дослідженнях багато філософів, зокрема,

В. Бачинін, М. Бердяєв, В. Діденко, В. Рябов, І. Сілуянова, Й. Сковорода, В. Соловійов, І. Степаненко, О. Угледов, В. Федотова, П. Флоренський. Педагогічні аспекти духовно-морального виховання школярів висвітлено в дослідженнях Ю. Азарова, Д. Водзінського, А. Кияновського, С. Тищенко. Особливістю досліджень, присвячених педагогічному формуванню різних аспектів духовності, є те, що вони орієнтовані переважно на учнів середнього і старшого шкільного віку, а роль і можливості виховання молодших підлітків у контексті формування основ їхньої духовності залишаються нерозкритими.

Перспективною для розвитку духовності молодших школярів у школах нашої країни є концепція освітнього та розвивального середовища, яке формується шляхом створення сприятливих умов для суб'єктів педагогічного процесу, забезпечує єдність дій учителів, дітей та батьків на основі духовної спільності, взаєморозуміння, взаємодії та співробітництва. Атмосфера сприятливого середовища початкової школи має ґрунтуватися на довірі і любові, співпереживанні, позитивній тональності, що визначають перспективну лінію успіху як освітньої установи, так і всіх суб'єктів педагогічного процесу.

Створюючи для особистості молодшого школяра сприятливе середовище як підґрунтя формування духовності, суспільство збагачується і зміцнюється, відкриває широку перспективу для її різнобічного розвитку. Зміна соціальної ситуації, суспільної свідомості, ціннісних орієнтацій зумовлює пошук нових підходів, пов'язаних не тільки з удосконаленням змісту, методів і технологій розвитку духовності, а й зі створенням освітнього та розвивального середовища початкової школи.

Дослідження освітнього та розвивального середовища визначається вітчизняними і зарубіжними вченими як одна з найважливіших педагогічних проблем. З її вирішенням пов'язується можливість його педагогізації, зміни з метою посилення виховного впливу на особистість, оскільки навчання розглядається як перший крок до перетворення середовища сучасної школи.

Незважаючи на те, що проблема створення творчого освітньо-виховного середовища в закладах освіти є відносно новою для української педагогічної науки, її розробка ведеться не на порожньому місці. Категорію «освітньо-виховне середовище» вивчали Л. Буєва, Ю. Мануйлов, Л. Новикова, Н. Селиванова, В. Петрівський, І. Якиманська, В. Ясвін та ін. науковці. Такі поняття, як «спосіб життя закладу освіти», «дух школи», «корпоративний дух школи», «організаційний клімат школи» досліджував О. Гуменюк, «освітній простір», «виховна система» – В. Докучаєва, Л. Новикова, С. Савченко, В. Селиванова, «творче освітнє середовище» – В. Ясвін. Дослідники А. Валицька та І. Фурман називають розвивальне освітнє середовище шкільним середовищем, яке відтворює в змісті освітніх програм модель культури в процесах її історичного розвитку.

Дослідження наукової літератури засвідчує, що середовище є одним із чинників формування духовності особистості. У теорії розглядаються, а на практиці реалізуються окремі, часто розрізнені компоненти розвитку духовності людини та управління ним. Обґрунтування ж сутності освітнього та розвивального середовища початкової школи як чинника розвитку духовності молодших школярів, його моделювання й організації не було предметом спеціального вивчення. У наявних дослідженнях відсутній взаємозв'язок між роллю середовища, розробкою адекватної моделі формування освітнього та розвивального середовища школи першого ступеня та становленням духовності учнів.

**Метою нашої статті** є дослідження вимог до створення освітнього та розвивального середовища початкової школи як чинника становлення духовності молодших школярів.

**Духовність особистості** на всіх етапах розвитку людського суспільства перебуває в епіцентрі уваги вчених та їхніх наукових домагань. Сучасні науковці, обґрунтовуючи особливості формування розвивального освітнього середовища початкової школи, підходять до обґрунтування його впливу на розвиток духовності дитини. Зокрема вчені О. Сухомлинська, І. Зязюн, О. Савченко, вважають, що за сучасних умов підвалинами освітньої системи і методології педагогіки є гуманістичні цінності. Аналогічну думку висловлює В. Петровський, стверджуючи, що організація навчально-виховного процесу на підґрунті певних цінностей – це головний напрямок у формуванні особистості дитини та її духовного світу. Н. Сироветник, розкриваючи аксіологічну сутність особистісної моделі навчання, відзначає, що гуманістичні цінності є провідними засадами для такого типу навчання [2]. На думку В. Слободчикова, «розвивальне навчання становить основу культурно-суспільного контексту, вписує освітнє середовище в механізми духовного розвитку дитини, визначаючи її цільове і функціональне призначення» [3, с. 47].

Найчастіше використовують такі парні характеристики для оцінки й аналізу духовного потенціалу освітнього та розвивального середовища сучасної початкової школи: демократичність – авторитарність відносин [2], активність – пасивність учнів, творчий – репродуктивний характер передання знань [1], вузькість – багатство культурного змісту тощо. Вся багатоманітність предметів людської діяльності, суспільних відносин може бути духовними явищами – об'єктами ціннісного ставлення, тобто оцінюватися молодшими школярами категоріями добра та зла, істини та хибності, краси та потворності, приємного та неприємного, справедливого та несправедливого та ін. Розуміння сутності духовності дає змогу виокремити в її структурі такі компоненти: «рецептивний (можливість сприймання духовних цінностей, емоційне ставлення до них, задоволення

від побаченого, почутого) та продуктивний (виявляється у творчості, духовній діяльності, створенні духовних цінностей)» [4, с. 19].

Таким чином, під духовним потенціалом освітнього та розвивального середовища початкової школи ми розуміємо педагогічний феномен зустрічі та взаємодії молодшого школяра з оточуючими його духовними цінностями, в результаті чого відбувається їх осмислення, пізнання та прийняття. У зміст цього педагогічного феномену вкладаємо смисл спеціально організованого педагогічного середовища як структурованої системи педагогічних факторів та умов їх освоєння особистістю у процесі її становлення. Таке розуміння духовного потенціалу освітнього середовища зміщує акценти у визначенні цілей шкільного навчання та засобів вирішення проблем, які виникають у зв'язку зі змінами парадигми освіти.

Актуальність створення спеціального освітнього та розвивального середовища початкової школи із значним духовним потенціалом визначається специфікою молодшого шкільного віку. Так, саме в цьому віковому періоді відбувається оволодіння учнями морально-духовними цінностями, а також їх прийняття як керівництва до дії. Щодо цього освітнє та розвивальне середовище є сукупністю соціально-психологічної, педагогічної, інформаційної, технічної та інших підсистем, які формують духовність школярів. Можна визначити освітнє середовище початкової школи як сукупність духовно-матеріальних умов її функціонування, що забезпечують розвиток і реалізацію духовного потенціалу дитини. Освітнє середовище є функціональним і просторовим об'єднанням матеріальних умов та суб'єктів освіти (вчителів та учнів), між якими встановлюються тісні різнопланові взаємозв'язки, і може розглядатись як модель соціокультурного простору, в якому відбувається становлення духовності особистості.

Формування розвивального освітнього середовища школи першого ступеня означає орієнтацію змісту, форм, методів, засобів, характеру взаємодії учасників навчально-виховного процесу на особистість учня, що сприяє розвитку його духовного потенціалу, формуванню здатності особистості до самостійної, активної діяльності. Організація освітнього та розвивального середовища для становлення духовності його учасників загалом містить: «створення атмосфери доброзичливості; орієнтацію на вищі духовні цінності; надання можливості учням вільного вибору еталонів та моделей поведінки» [5, с. 6].

Аналіз проблеми формування освітнього та розвивального середовища в сучасній початковій школі засвідчує, що необхідно системно застосовувати інноваційні педагогічні підходи до організації освітнього процесу. Особистісний підхід визнає носієм освітнього процесу не учня як індивіда, а його особистість та її духовно-моральні якості. Утвердження особистості молодшого школяра найвищою цінністю буття, навколо якої групується решта освітніх пріоритетів, характеризує особистісно-духовний підхід в

навчально-виховному процесі. Культивування гуманістичних цінностей, орієнтирів, які втілюють національні й загальнолюдські цінності духовного життя суспільства та становлять одну з його сутнісних основ, декларує ціннісний підхід до педагогічних технологій.

Створення комплексу освітніх умов у початковій школі містить: усвідомлення цілей діяльності; культивування духовно-моральних цінностей, які сукупно сприятимуть засвоєнню учнем особистісно й соціально значущих способів діяльності. Все це комплексно «характеризує середовищний підхід в арсеналі сучасної педагогіки» [6, с. 48].

Формування освітнього середовища сучасної початкової школи здійснюється за три етапи: етап становлення, етап функціонування й етап удосконалювання [7]. Перший характеризується розробкою відповідної концепції і програми розвитку духовності молодших школярів, другий – створенням необхідних умов для плідного функціонування позначеного середовища, залученням до роботи найбільш підготовлених і творчих кадрів, батьків, які розуміють і підтримують концепцію розвитку цього середовища. Етапу удосконалення освітнього середовища початкової школи відповідає постійний пошук ефективних засобів його розвитку, проведення інноваційної дослідницької роботи, поширення прийнятих духовних цінностей відповідно до потреб учасників педагогічного процесу.

При цьому освітнє середовище повинно генерувати зусилля щодо розширення сфери свого впливу за межі певної школи, зміцнюючи постійно свої зв'язки, виконуючи системотвірну функцію розвитку духовності молодших школярів.

Таким чином, на основі основних властивостей освітнього і розвивального середовища початкової школи доцільно теоретично обґрунтувати систему критеріїв оцінки ефективності його функціонування щодо становлення духовності молодших школярів: 1) можливості освітнього середовища забезпечити духовний розвиток учнів; 2) результативність морально-духовної діяльності дітей; 3) створення умов для духовної самореалізації особистості; 4) здатність середовища задовольнити комплекс духовних потреб дитини і сформувати в неї систему духовних цінностей. На нашу думку, інтегрованим критерієм якості освітнього та розвивального середовища є його спроможність забезпечити всім суб'єктам освітнього процесу систему можливостей для ефективного духовного та особистісного саморозвитку.

**З проведеного дослідження** можна зробити висновок, що в процесі моделювання духовних компонентів освітнього та розвивального середовища початкової школи необхідно враховувати такі психологічні аспекти: фактори формування освітнього середовища, якими є компоненти життєвого простору особистості як специфічне фізичне оточення та соціокультурні обставини, що визначають загальний уклад і ритм життєдіяльності; освітнє середовище, яке повинно бути відкритою системою й забезпечувати

діалогічність усіх контактів дитини. Обов'язковим є створення простору повного вираження індивідуальних і вікових можливостей школярів; введення ритуальних процедур як умов опредметнення освітнього середовища; причетність особистості школяра до освітнього середовища, що сприяє прийняттю загальнолюдських духовних цінностей як своїх особистісних переконань.

Створення освітнього та розвивального середовища у школі першого ступеня – це багатоплановий процес, який є результатом думок, зусиль та дій різних суб'єктних сторін і потребує глибокого педагогічного дослідження.

Тосу організація освітнього розвивального середовища сучасної початкової школи визначається як забезпечення сукупності умов, пов'язаних з матеріально-технічним і програмно-методичним забезпеченням навчально-виховного процесу, створенням умов творчої комфортної взаємодії школярів між собою, з учителями, батьками, використанням різних методів і засобів активізації діяльності, що забезпечує духовний розвиток особистості.

Створення збагаченого духовними цінностями освітнього і розвивального середовища початкової школи містить усвідомлення педагогом цілей діяльності та культивування духовно-моральних цінностей, які сприятимуть духовному розвитку його особистості.

1. Беляев Г. Ю. Педагогическая характеристика образовательной среды в различных типах образовательных учреждений / Г. Ю. Беляев. – М. : ИЦКПС, 2000. – 288 с.
2. Береснева З. И. Организация образовательного пространства и развивающей среды в ДОУ / З. И. Береснева // Управление ДОУ. – 2006. – № 6. – С. 60–70.
3. Боришевский М. Й. Духовність як ознака довершеності особи / М. Й. Боришевський // Педагогічна газета. – 2006. – № 1. – С. 45–47.
4. Колісник О. Саморозвиток духовності особистості / О. Колісник // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 2. – С. 12–19.
5. Крутій К. Л. Освітній простір дошкільного навчального закладу : монографія / К. Л. Крутій. – К. : Освіта, 2009. – 302 с.
6. Кулюткин Ю. Образовательная среда и развитие личности / Ю. Кулюткин, С. Тарасов // Новые знания. – 2001. – № 1. – С. 6–7.
7. Михайлова И. В. Пути формирования духовных свойств личности / И. В. Михайлов // Педагогика. – 2009. – № 4. – С. 7–13.
8. Петровский В. А. Построение развивающей среды в дошкольном учреждении / В. А. Петровский, Л. М. Кларина, Л. А. Смывина, Л. П. Стрелкова // Дошкольное образование в России / Под ред. Р. Б. Стеркиной. – М. : АСТ, 1996. – С. 57–90.
9. Психолого-педагогічні умови організації розвивального середовища в закладах освіти. – Херсон, 2010. – 368 с.
10. Сироветник Н. О. Організація виховного середовища в початкових класах: навч.-метод. посібник / Н. О. Сироветник. – К. : Володарка, 2009. – 100 с.